

այդպիսի պատկերներ և ի՞նչպիսի զծագրութիւն ունին նոքա. և երկրորդ աչքի առաջ ունենալով, որ ս. Աստուածածնի անուանը նուիրուած բազմաթիւ հին վանքեր կան, պէտք է մտածել, որ նոքա ունեցել են և պատկերներ քանդակուած կամ նկարուած. նոյն Տիրամօր նկարներով լի են և Հայոց զրչեայ մատենաները. ցանկալի է հրատարակել այդպիսի քանդակների և նկարների մի ժողովածու, որպէս զի կարելի լինի նոցա ուսումնասիրութեամբ զաղափար կազմել թէ ո՞րն է այն առանձնութիւնը, որով ջոկուում էին Հայոց պատկերներն ուրիշներից:

Կ. Կ.

(Շարունակելի).

ԱՂՔԱՏՆԵՐԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂՔԱՏՈՒԹԻՒՆԻՑ ՅԵՏՈՑ.*

(Շարունակելի)

Բ.

Աղքատների խնամատարութիւնը մինչև Կոստանդին բացառապէս համայնական բնուորութիւն ունէր. բայց նորանից յետոյ եկող ժամանակի մէջ ուրիշ կերպարանք է ստանում: Այս շրջանի մէջ համայնական խնամատարութիւնն հասնելով իւր զարգացման բարձր կէտին՝ հեռզհետէ ընկնում է, և նորա տեղ սկսում են ծաղկել հաստատութիւնները: Որքան և ցանկալի էր աղքատների խնամատարութիւնը համայնական կեանքի հետ սերտ կապուած տեսնել, բայց և այնպէս պատմական անհրաժեշտութիւն էր հաստա-

տութիւնների երևան գալը: Այս շրջանի մէջ քրիստոնէական սիրոյ դործունէութիւնը, դուրա հետ և աղքատների խնամատարութիւնը, կեղրոնանում է հաստատութիւնների և վանքերի մէջ:

Այս փոփոխութեան պատճառներն էին եպիսկոպոսական վիճակների ընդարձակուելը, աղքատների բազմանալը և վանքերի յառաջ գալը: Քրիստոնէութիւնը պետական կրօն դառնալով՝ քրիստոնեաների թիւը օրէցօր աասնեակ հազարներով էր աճում, որի անմիջական հետեանքն էր և եպիսկոպոսական վիճակների ընդարձակուելը: Եպիսկոպոսը, որ առաջ ամենաշատը 3—5 հազար էր հովուում, այժմ պէտք է տասնեակ, մինչև իսկ հարիւր հազարներ կառավարէր: Բնական է, որ նա այլ ևս այնպիսի անհատական խնամք տանել չէր կարող, ինչպէս առաջ տեսանք, մանաւանդ, որ սկզբներում եպիսկոպոսական թեմերը աւելի մանր վիճակների բաժանելը ընդհանուր սովորութիւն չէր. իսկ համայնական խնամատարութեան բնորոշ գծերից մէկը անհատական խնամքն էր: Միւս կողմից անընդհատ պատերազմներն ու բարբարոսների արշաւանքներն և հարկերի ծանրութիւնը ժողովուրդը վերին աստիճանի աղքատութեան էր հասցրել: Այս ժամանակը հռովմէական պետութեան նիւթական քայքայման շրջանն է կազմում: Պետութիւնն անկարող լինելով այնպիսի ընդարձակ աղքատութեան դէմ մաքառել, եկեղեցին էր, որ իւր բոլոր կարողութեամբ աշխատում էր մեղմացնել տիրող թշուառութիւնը, մինչև իսկ ցորենի բաշխումը աղքատ ժողովրդին, որ հռովմէական կայսրութեան հնաւանդ սովորութիւններից մէկն էր, անցնում է եկեղեցու ձեռքը: * Հասկանալի է, որ այսպիսի պայմանների մէջ եկեղեցին այլևս անկարող էր իւր սովորութեան համեմատ անհատական խնամք տանել աղքատներին. եկեղեցական վարչութիւնն այլ ևս անկարող էր տասնեակ հազարաւորների անհատական հանգամանքներն ուսումնասիրել, կշռել և ըստ այնմ կարգադրութիւններ անել: Մին-

* Այս վերնագրի տակ կարելի էր ամփոփել իսկապէս ամբողջ եկեղեցու պատմութիւնը՝ Կոստանդինից սկսած մինչև մեր օրերը, բայց մեր նպատակը չէ աղքատների խնամատարութեան պատմութիւն գրել, այլ միայն մատնացոյց անել այն բնորոշ գծերի վերայ, որ մեզ համար անհրաժեշտ է աղքատների խնամատարութեան մասին որոշ գաղափար կազմելու համար: Մենք կանգ կառնենք յատկապէս հնագոյն եկեղեցու պատմութեան վերջին կիսի վերայ, որ Հայաստանեայց եկեղեցու համար առանձին նշանակութիւն ունի:

** Տես Արարատ համար Ե. և Զ.

* Moeller-Lehrbuch der kirchengeschichte I եր.

չեւ այժմ՝ եկեղեցու պաշտօնականներն էին որոնում զանում աղքատներին, այժմ նոքա պէտք է խմբուէին նոյն սպասաւորները շուրջը, որպէս զի վերջիններս հնարաւորութիւն ունենային օգնութեան հասնելու։ Եկեղեցու պաշտօնէութեան կենդանի սէրն ու պարտքի զգացումը դէպի աղքատներն ու տառապեալները պէտք է ստիպէր նրանց այս գրութիւնից դուրս գալու և ահա այս ճանապարհը նա հաստատութիւնների մէջ գտաւ։ Նոքա պէտք է հաստատութիւններ հիմնէին, ուր աղքատներին կարօտեալներին հաւաքել և խնամել կարողանային։

Մենք պատճառների մէջ յիշեցինք և վանքերի հանգէս զայլը։ Արդարեւ այդ երեւոյթը շատ մեծ զարկ է տուել քրիստոնէական հաստատութիւնների զարգացման ընթացքի վերայ։ Քրիստոնէութեան պատմութեան այս ժամանակի բնորոշ գծերից մէկն է, որ հաւատացեալը կեանքի մէջ այլ ևս իւր համար նուիրական գաղափարներով ապրելու յոյս չունի, նա առանձնութիւն կամ այնպիսի հասարակութիւն է որոնում, որ նոյն տենչերն ու գաղափարներն ունի, ինչպէս և ինքը։ Այստեղից է ծագում և զարգանում վանական կեանքը, որ իւր ժամանակի քրիստոնէայի գաղափարական կեանքն էր։ Մենդանի հաւատն ու քրիստոնէութիւնը վանքերի մէջ կեդրոնանալով՝ բնական է, որ վանականութեան մէջ երեւան դար և կրօնական անձնաւորութեան միւս բնորոշ գիծը՝ սէր դէպի ընկերը։ Քրիստոնէական սիրոյ գործունէութեան հետեւապէս և աղքատների խնամատարութեան՝ կեդրոնն այժմ՝ վանքերն են դառնում։ Վանականութեան ծագումն համեմատաբար աւելի հին է, քանց Բարսեղ Մեսարացին էր, որ առաջին անգամ նորան նպատակայարմար կազմակերպութիւն տուաւ։ Այնուհետեւ վանքերը քրիստոնէական գիտութեան, արուեստի, աշխատասիրութեան և բարեգործութեան կեդրոնները դարձան։ Մեր նպատակից դուրս է բացատրել միւս կէտերը, ուստի և հակիրճ խօսքերով մատնացոյց անենք միայն վանքերի դերը բարեգործութեան վերաբերութեամբ։ Բարսեղ Մեսարացու կանոնների միտքը հետեւեալ բառերի մէջ կարելի է ամփոփել, ա-

ղօթք, ձգնութիւն, զիտութիւն և աշխատանք, սոքա այն տարրերն են, որ վանականի կեանքի բովանդակութիւնը պիտի կազմէին։ Նորա կանոնների մէջ յատկապէս շեշտուում է աշխատանքի գաղափարը։ Աշխատանքը վանական կեանքի սրբութեան և շահագործութեան միջոցն է, աշխատութեամբ վանականը ազատ է գայթակղութեան որոգայթներից։ Աշխատութեամբ վանականները ոչ միայն իրենց հացն են վաստակում, այլ և աւելացածով բարեգործութիւն անում։ Ընտրելի է այնպիսի աշխատանքը, որը վանականութեան խաղաղութիւնը չէ խանգարում։ Վանքերը նոյնպէս և մանուկների դաստիարակութեան կեդրոն պիտի դառնային, որի համար Բարսեղ Մեսարացին և կանոններ է հաստատում։ Նման կազմակերպութիւններ են ստանում և ուրիշ երկրների վանականութիւնները։ Ոսկերեան աշխատասիրութեան և աղքատասիրութեան կենդանի օրինակներ է համարում Նիկիտոսի վանականներին, նոքա զգիշերն ընդ նուիրական օրհնութիւնս և ընդ տքնութիւնս հանեն, և զտիւս յաղօթմ միանգամայն և ի ձեռագործութիւնս ծախեն, զի մարմնոյ վաստակովք զպէտս չքաւորացն ի կերակրոյ վճարիցեն» * Օգոստինոսի ասելով՝ Ասորիքի վանականները իրենց աշխատասիրութեամբ և չափաւոր կեանքով այնքան վաստակ ունէին, որ նաւերով պաշար էին ուղարկում զանազան երկիրներ, Թալասիոս վանականը Նիւրատի հովտում իւր շուրջն հաւաքելով՝ խնամում էր կոյր մուրացկաններին, քրիստոնէական երգեր և սաղմոսներ էր սովորեցնում նորանց, որ երգում էին այցելուների առաջ։ ** Դորանով թէ կոյրերն էին մխիթարում և թէ հասարակութեանն օգնում իրանց կարողութեան չափ։ Վանքերից շատերը ասպնջանոց էին, ուր պանդուխտները, հիւանդները, աղքատները խնամք և ապաստարան էին գտնում։ Վանականութիւնը հետզհետէ տարածւում է և արեւմուտքում ժամանակի

* Յովհաննու Ոսկերեանի Վ. Պօլսի եպիսկոպոսականի յաւետարանագիրն Մատթէոս. Վենետիկ. 1826 եր. 121.

** Ulhorn. Die Christliche Liebesthätigkeit I. եր. 352.

ընթացքում վանքերը քաղաքակրթութեան որորաններ են դառնում:

Կատանդնից մինչև Բաղկեդոնի ժողովը կարելի է քրիստոնէական եկեղեցու ոսկեդար անուանել: Հալածանքի դարերում խնամուած բողոքոյններն սկսում են ծաղկել ամենակատարեալ կերպով: Եկեղեցական գիտութիւնն ու վարչական կազմակերպութիւնը նիւթական կարողութիւնն ու բարոյական զրամագլուխը միմեանց համապատասխան կատարելութեան մէջ են: Եկեղեցին դառնում է հրաշակական կայսրութեան ամենագլխաւոր գործօնը ամեն կողմից: Այս շրջանում են ծագում եկեղեցու ամենանշանաւոր հայերը՝ ս. Աթանաս, Լուսաւորիչ, Բարսեղ Կեսարացի, Ներսէս Մեծ, Գրիգոր Նազիանզացի, Գրիգոր Նիւսացի, Ոսկերեան, Սահակ Պարթև, ս. Մեսրոպ, Եփրեմ Ասորի, Կիւրեղ Ազգեսագրացի, Ամբրոսիոս, Հերոնիմոս, Օգոստինոս, իսկ եկեղեցական մատենագիրների թիւն անչափ էր: Սա մի նշան էր, թէ ի՞նչ բարոյական ոյժ ունէր եկեղեցին: Եկեղեցու ոյժը միշտ քրիստոնէական ոգին է եղել, բայց այս շրջանը մեզ համար մի կենդանի օրինակ է, թէ այդ ոգու գլխաւոր յայտարարները գիտութիւնն ու անձնաւորութիւններն են: Գիտութիւնը ոյժ է նախադասութիւնը ճշմարտութիւն է և եկեղեցու համար: Այս է սպասուածում մեզ եկեղեցու պատմութեան ամեն մի փառաւոր շրջանը:

Հասկանալի է, որ այսպիսի անձնաւորութեանց շնորհիւ պէտք է ծաղկէր նաև աղքատների խնամատարութեան գործը, որ սկզբից և եթ քրիստոնէական կեանքի մի մասն էր կազմում: Աղքատների համայնական խնամատարութիւնը ամենաբարձր զարգացման հասնելով՝ սկսում է ընկնել, բայց նորա տեղ երևան են գալիս հաստատութիւնները, որ քրիստոնէական եկեղեցու ներքին կեանքի մարդարիտներն են պատմութեան ընթացքում և այժմ: Ընկնում է համայնական խնամատարութիւնը, բայց եկեղեցին այժմ հարկաւորագատիկ աւելի մեծ գործ է կատարում, քան առաջ կատարել կարող էր: Մենք արդէն մտանցոյց արինք, թէ ինչպէս ծանր էր ժամանակի աղէտը, միսթարիչ և զմեախրտ

Բրիտանի հոգին կենդանի կերպով ներգործում է եկեղեցու մէջ մեղմացնելու սփոխելու տիրող տղէաները: Եկեղեցին բարեաղգարար այժմ ամեն կողմից յաջող պայմանների մէջ է իւր կոչման հաւատարիմ ծառայելու: Այժմ նա բացարձակ աղատութիւն է վայելում իւր գործունէութեան մէջ, մինչև իսկ քաջալերութիւն և պաշտպանութիւն է ստանում պետութեան կողմից: Տուրքերն ու նուէրները շատ աւելի առատ են քան առաջ, եպիսկոպոսների արտօնութիւններն ու մանաւանդ բարոյական արժանաւորութիւնները բարձրացնում են եկեղեցու հեղինակութիւնը, որ և ամենափայլուն կերպով գործադրում է ի շինութիւն հօտի բարոյագէտ և նիւթագէտ: Աղքատների խնամատարութեան սկզբբունքները նշին են մնում, բայց արաւքուստ աւելի մեծ ծաւալ է ստանում նա: Այժմ այլ ևս եպիսկոպոսը այնպիսի մեծ դեր չէր կարող խաղալ աղքատների խնամատարութեան գործում: գործի դիւրութեան համար քաղաքները շրջանների են բաժանուում սարկաւաղների թուի համեմատ: Ի պաշտօնէ գործող սարկաւաղներին և սարկաւաղահիներին աշակցում են կամաւորները: Հաստատութիւնների հետ երևան են գալիս նոր պաշտօնէութիւններ, հիւանդապահներ, եպիսկոպոսի անմիջական իշխանութեան ենթարկուած: Սարկաւաղները որոնում և գտնում են հաստատութիւններից դուրս այնպիսի աղքատների որոնք ամօթից իրենց անձը յայտնել չեն կամենում: Հաղարաւոր տառապեալների այրիների որբեր, հիւանդների անդամաւործներ, աշխատանքի անընդունակ մարդիկ վայելում են եկեղեցու շնորհքը: Ոսկերեանի ժամանակ Անտիոքի այրիների և կոյսերի թիւը 3000 էր, սոցա վերայ պէտք էր աւելացնել նաև բաղմութիւ բանդարկեալներն ու ասպնջականները, պանդուխտներն ու բորտները, որոնց եկեղեցին հաց և հաղուստ էր մատակարարում: Անտիոքը Ոսկերեանի ժամանակ 100,000 բնակիչ ունէր, որից 10,000 հարուստ, նոյնքան աղքատ և մնացածը միջին դասակարգին էր պատկանում: Այսպիսի բաղմութիւն այլ ևս անկարելի էր անհաստատել:

խնամել, թէպէտ և այս վերջին ձևն էլ շատ անհաշիվ է հաստատութիւնների հետ:

Հաստատութիւնների ծաղումն անհրաժեշտ էր այս ժամանակի համար: պանդուխտների թշուառների թիւն այժմ այնպէս մեծ էր, որ այլ ևս եպիսկոպոսի բնակարանում պատասպարելն անկարելի էր: ինչպէս առջ սովորութիւն էր: Ժամանակն այժմ կարգաւորութիւն կազմակերպութիւն էր պահանջում և այդ պահանջի արդիւնքն էր քրիստոնէական ասպնջանոցը: Հեթանոսութեան մէջ, ինչպէս յիշել ենք, այդպիսի հաստատութիւններ չկային: հիւանդանոցներ կային միայն զինուորների և ստրուկների համար: Ասպնջանոցը քրիստոնէական սիրոյ պտուղ էր, ուր պանդուխտները, աղքատները, որբերն ու այրիները, հիւանդներն ու տառապեալները ոչ միայն օթեան, այլ և խնամք էին զտնում: Սոցանից են հետզհետէ ծագել և զարգացել այն բազմատեսակ հաստատութիւնները, որ քրիստոնէական քաղաքակրթութեան փառքն ու պարծանքն են կազմում: Եթէ այս ժամանակը միայն մի գործ արած լինէր, այն է ասպնջանոցի հաստատութիւնը, ասում է Ուլհորն * գործնով միայն մի մեծ և շնորհակալութեան արժանի գործ կատարուած կը լինէր: քրիստոնէական եկեղեցին բաց ձա-կատով պարծենալ կարող է, որ ասպնջանոցը նորա գործունէութեան արդիւնքների մի փոքրիկ նշխարն է միայն:

Ասպնջանոցների և աղքատանոցների ծագումը ճիշդ յայտնի չէ. ոմանք կոստանդնի ժամանակն են ընդունում, ուրիշները աւելի յետոյ. այսքանս միայն յայտնի է, որ կոստանդնից առաջ այդպիսի հաստատութիւններ գոյութիւն չեն ունեցել: Եռլիանոս ուրացոյի ժամանակ արդէն այդ հաստատութիւնները բաւական տարածուած էին և նա փորձում է վերանորոգուած հեթանոսութեան մէջ ևս այդպիսի հաստատութիւններ հիմնել՝ քաջ հասկանալով նոցա նշանակութիւնը: Բայց իսկապէս այդ գործն սկսուում է չորրորդ դարու վերջերից. 370 թ. Բարսեղ կեսարացին հիմնում է իւր նշանաւոր ասպնջանոցը,

որ օրինակ է դառնում կապադովկիայի միւս քաղաքների համար: Բարսեղ կեսարացու օրինակին է հետևում Հայաստանում և Ներսէս Մեծ: Եփրեմ Ասորին 375 թ. Եղեսիայում մի հիւանդանոց հիմնեց 300 մահճակալներով. նա խնամում էր նոյնպէս պանդուխտներին և աղքատներին: Ոսկերեքան շատ համեստ կեանք էր վարում, որպէս զի խնայած գումարով Պոլսում ասպնջանոցներ հիմնէ. նա 7700 աղքատ էր խնամում: Հաստատութիւնները շատ բազմատեսակ են՝ հիւրանոցների, հիւանդանոցների, այրիանոցների, որբանոցների, մանուկների կրթարանների, ծերունիների և աղքատ ծննդականներ խնամելու հաստատութիւնների: Շատ վանքերում կոյրերն ու համբները, դժերը խնամք և ապաստան են զտնում: Անկեալ կանանց համար մինչև իսկ հաստատութիւններ կային, ուր նոքա ապաշխարում էին, քրիստոնէական սէրը այդ թշուառների փրկութեան համար ևս հոգս էր տանում: Հաստատութիւններ հիմնելուս էրն ու եռանդը արեւելքից Եւրոպա է անցնում և այնտեղ բարձր զարգացման հասնում: Քրիստոնէական եկեղեցին ոչ միայն պահում և խնամում էր աղքատներին, այլ և աղքատ էր օրէնսդրութեան վերայ աղքատութեան գործը կանոնաւորելու: Թէոդորոս կայսրը օրէնքով արդելում է փողոցներում մուրալը: Աշխատանքի անընդունալները միայն կարող էին մուրալ, իսկ առողջ մուրացիկը կրկորցնէր իւր աղատութիւնը: Եռաստիմիանոսի ժամանակ այս օրէնքը աւելի է կատարելագործուում, ստրուկ մուրացիկը տիրոջն է յանձնուում, իսկ ազատին գործ է առաջարկուում, խոստովելու դէպքում աքսոր:

Բարեբաղդարար եկեղեցին նիւթական կողմից այնպիսի վիճակի մէջ էր, որ այսպիսի մեծ ձեռնարկութիւններ սկսել կարող էր: կոստանդնի մեծի ժամանակուանից եկեղեցին իրաւարանական մարմին էր համարուում, որ կարող էր ամեն տեսակ սեպհականութիւնների տէր լինել. * կայսրներից սկսած մինչև հասարակ քաղաքացիները պարտք էին համարում եկեղեցուն նուէրներ տալ: Եկեղեցին

է ստանում այժմ այն եկամուտները որ առաջ հեթանոսական տաճարներին էին պատկանում: Կտակները նոյնպէս եկեղեցու զխաւոր եկամուտների մի մասն էին կազմում: Բարեպաշտութիւնն այնպէս բուռն էր և կենդանի որ շատ ծնողներ զրկում էին իրենց զաւակներին և եկեղեցուն նուիրում որի դէմ եկեղեցու պաշտօնէութիւնը երբեմն ստիպուած էր մաքառել: Եկեղեցու սովորական եկամուտի աղբիւրներից մէկն էլ տասանորդն է որ այժմ սկսում է արդէն օրէնքի բնաւորութիւն ստանալ: Սորա վերայ պիտի աւելացնել և սովորական ողորմութիւնները: Եկեղեցական հայրերն իրենց ծարտասանական տաղանդն ու հնարը գործադրում են հաւատացեալների դէպի աղքատներն ունեցած սէրը վառ պահելու: Առանց բացառութեան կարելի է ասել այս շրջանի բոլոր հայրերը քարոզներ և ծառեր ունին այս նպատակով գորուած: Յովհան Ռսկեբերանի ծառերի ու մեկնութիւնների մէջ բաղմամբիւ կտորներ կան աղքատներին նուիրուած: Նա յորդորում է իւր ունեղներին շնորհող վերակացու լինելու, աղաչում է «մի անողորմ և անագորոյն լինել» նոցա դէմ և Պօղոսի խօսքերով «Որ ոչ կամիցի գործել և կերիցէ մի» շատ մեղադիր չլինել աղքատներին, այլ յիշել նորա միւս խօսքը «Դուք մի ձանձրանայք զբարիս գործելու» «Զի եթէ դու յողորմածութիւնս պատրաստ էիր, ապա վաղվադակի իսկ և աղքատն ի վատութենէն զերծանէր և դու յանագորոյն մտաց»: Նա յիշեցնում է որ երկրաւոր բարիքը Աստուծոյ պարգէն է որից և աղքատներին բաժին պիտի հասնէք, «քանզի Նա (Աստուած) յղէ առ մեզ զաղքատս և զնորայն տամք, եթէ տայցեմք արդիւնք» * Ինչպէս Բրիտտոն մեզ ժառանգակից է արել այնպէս և պարտաւոր ենք մեր եղբօրը մեր երկրաւոր բարիքին ժառանգակից անել: «Զգեցոյց քեզ հանդերձ փրկութեան ինքնին անձամբ, դու գէթ ծառայիցն հրամայեսձիր զգեցուցանել զմերկս: Արար զքեզ փառաւոր յերկինս, դու ի սարսուռն ապրեցուցանիձիր,

զմերկութիւնն ծածկեսձիր: Արար զքեզ քաղաքակից հրեշտակաց, դու գոնէ մի օր տաճիր վանս իրրեւ ծառայի ի քում տանն» * Ի՞նչ սուր լեզու է բանեցնում նա երիտասարդութեան պճնասիրութեան դէմ որով նա «յորժամ զաղքատն տեսանիցէ, առ զուժ պաճուճանացն իրրեւ զտեսեալ համարի, զօգն (ոտքի) ոսկւով զարգարէ, և զնա վտակալ ի սովոյն անտես առնէ: ** Աւելի խիստ ոճով խօսում է նա կանանց և օրիորդների պճնասիրութեան դէմ. *** «Աղէ դու ցոյց ինձ, եթէ դու զի՞նչ օգուտ ունիցիս ի մարդարիան յայն, յորժամ զգնեսու հաստ մարդարտի մեծագինս, և բիւրք աղքատաց սովազնեալս տազնապին», «Զի՞նչ ունիցիս ասել, յորժամ թագաւորն կոչէ զքեզ վասն այսր մարդարտի և ոսկւոյ, և ածէ ի մէջ զաղքատս, որ սովովք ապականեալք են, որոց պարտ էր զհասարակն տալ կամ գէթ տասանորդս բաշխել նոցա»: «Առեր ոսկի ոչ զի զմարմինդ կապեցես, այլ զի զաղքատս զգեցուցես և կերակրեսցի»: Հարուստներին այս խօսքերն ուղղելով մի և նոյն ժամանակ անկարողներին յիշեցնում է, որ Աստուած «հոգի միայն խնդրէ սրբասէր լի հաւատով» և «եթէ և բաժակ մի ցուրտ ջուր տայցես և զայս ստուգութեամբ պահեսցէ»: Բայց նոքա ոչ միայն քարոզում այլ անձամբ օրինակ էին լինում հաւատացեալներին: Նոքա նուիրաբերութեան մէջ ժողովրդից յետ չէին մնում: Բարսեղ Կեսարացին իւր ամբողջ կարողութիւնը աղքատներին նուիրեց. Ամբրոսիոս Եպիսկոպոս դառնալուց յետոյ իւր ահագին կարողութիւնը եկեղեցուն թողեց աղքատներին բաժանելու համար: Օգոստինոս յորդորում էր իրեն թանկագին հագուստներ չնուիրել, այլ այնպիսի նուէրներ տալ, որ աղքատներին բաժանել կարողանայ, ստացածները ծախում և աղքատներին էր բաժանում: Ռսկեբերան ամենապարզ կեանք էր վարում որպէս զի միջոց ունենայ Կ. Պօլսի բաղմամբիւ աղքատներին խնամելու: Նա օրական 7700 հոգի էր կերակրում և

* Յովհ. Ռսկեբերան — Յաւետարանագիրն Մատթ. եր. 539—544.

** Յովհ. Ռսկ. յաւետ. Մատթ. եր. 658.
*** եր. 710. **** 312—316. գիրք Կ. և ծառք 1861. եր. 166—171.

երկու ասպնջանոց էր հիմնել Պոլսում Մինչև իսկ աքսորանքի ժամանակ ստացած նուէրը գործադրում էր իսաւրացի զերիններին ազատելու* Մարդ զարմանում է այս ժամանակի եկեղեցական հայրերի անձնաւորութեան վերայ՝ որ իւրաքանչիւր օր ձեռքերը բաց են անում քաղցեալներ կերակրելու և մերկեր հագցնելու՝ որ իրենք միլիոններ են ծախսում րայց իրենց անձի համար աղքատութիւն ընտրում։ Նորանց հողին ներգործում է և հօտի մէջ և շատերը նոյն ճանապարհն են բռնում ինչպէս և հովիւները մանաւանդ շատ աղին օրիորդներ և տիկիւններ, որոնց ամբողջ կեանքը բարեգործութիւն էր։ ինչպէս Փարիւլայ Պաուլա և ուրիշները, որ հռովմէական ազնուականութեան ամենանշանաւոր ցեղերին էին պատկանում։ Աղքատների խնամատարութիւնը այնպիսի ծաւալ և կազմակերպութիւն չէր ստանալ, եթէ չլինէին այնպիսի անձնաւորութիւններ, որոնց անունները հարեանցի կերպով յիշեցինք մենք։ Ուրբան և ցանկալի լինէր մի քանի կենդանի պատկերներ բերել ժամանակի ողին ըմբռնելու համար, մենք ստիպուած ենք թողնել տեղի սղութեան պատճառով։ Նոցա բոլորի սրտում Բրիստօսի սէրն էր թաղաւորում և այս ամենը այդ սիրոյ պտուղն էր։

Սակայն մենք այս զուլիւր փակել չէինք կամենալ առանց մի քանի խօսք ասելու նաև Հայաստանեայց եկեղեցու մասին։ Ուր Բրիստօսի աւետարանն էր քարոզուել, այնտեղ ծաղկել էր և Նորա սերը։ Այսպէս պէտք է լինէր և մեր հայրենիքի սրբազան հօդի վերայ։ Թէ ինչպէս է եղել նախալուսաւորչեան ժամանակում, մենք տեղեկութիւն չունինք, րայց հաւանորէն նոյն համայնական կազմակերպութիւնն ունէր, ինչպէս քրիստոնէական միւս համայնքներում։ Լուսաւորչի քարոզութեամբ քրիստոնէութիւնը պետական կրօն դառնալով Հայաստանում՝ պէտք է փոփոխութիւն մտնէր նաև աղքատների խնամատարութեան գործունէութեան մէջ։ Ծաճախապատումի մէջ մենք շատ նախադասութիւններ ունինք, որ աղքատների խնամատարութեան և առհասարակ

բարեգործութեան է վերաբերում։ Մեր կանոնադրքի մէջ ցուցումներ ունինք, որոնցով մեր նախնիք հաւատացել են, որ վանական կազմութիւնն արդէն Լուսաւորչի ժամանակուանից է իւր սիրոյն առնում։* Այսպէս մի կանոն, որ պէտք է նորոգուած լինի ս. Սահակ Պարթևի ժամանակ, յայտնում է՝ «ո ոչ միայն առ օտարս է նոցա յաճախել, այլ և առաւել գեղջն, յորում շինեցաւ զի օրէն է նոցա սիրովել զհիւանդս եւ միսկիւթարել զսղաւորս»։ Մի ուրիշ կանոն որոշում է ազարից (սիրոյ ճաշից) վանականներին հասանելիքը և աւելացնում է. «Եւ պանդուխտը, որք իտունս քահանայիցն են՝ և նոցին եղբարց նոյնպէս տացեն, և զամենայն պատարագօ հասարակաց կերիցեն պաշտօնեայք և աղքատք բազում մեծարանօք և եղբարք հաւատացեալք»։** Եթէ այս կանոնների վաւերականութիւնը մեզ համար մինչև իսկ կասկածելի լինի Ներսէս Մեծից առաջ եղած ժամանակի համար, յամենայն դէպս սա մի փաստ է, որ Հայաստանեայց եկեղեցու մէջ ևս մօտաւորապէս նոյն կէտերն ենք տեսնում, ինչ որ մենք տեսնք ընդհանուր եկեղեցու մէջ։

Աղքատների խնամատարութեան մասին Հայաստանեայց եկեղեցու մէջ հաստատ տեղեկութիւններ ունինք արդէն Ներսէս Մեծից սկսած։ Բարսեղ Կեսարացու վանականութեան բարեփոխութիւններին անմիջապէս հետևում է Ներսէս Մեծ, որ՝ Փաւստօսի ասելով՝ Աշտիշատի ժողովով որոշեց չլինել աղքատանոց, և և ի ժողովել զախտաժէտս և զօրկունս և զմարմնավարս և զամենայն ցաւոտս և նոցին կարգեցին օրկանոցս և զարմանոց և ուժիկս և պատանս աղքատաց։ Զի այսպէս եւս հրաման մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և սոյն կամ եղև ամենայն սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսիքն միայն նստեալ լիցին յիւրաքանչիւր

* Ս. Սինօդի ձեռագիրք եր. 158—161, Գնք կանոնադրքերի ձեռագիրներով դեռ ևս շատ քիչ ենք զբաղուել, ուստի և յատկապէս այս կանոնների վաւերականութեանը երաշխաւորել չենք կարող։

** Պատմ. ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ. Երկր արք. եպիսկոպոս Միթրաբանց. ի Վաղաշապատ. 1864 եր. 29—31. համ. Ս. Սինօդի կանոնագիրքը, եր. 155.

կայեանս, և մի ելանել ի մուրայն տառապանս, և մի՛ բնաւ ելանել ըստ իւրաքանչիւր դուրս, այլ զի ամենայն ոք պարտապան է նոցա: Հարկ իսկ է՝ զի մի՛ կարգ աշխարհի, ասէ, եղծցի: այլ արժան է զի ամենեքեան առհասարակ ողորմածութեամբ և երկիրդիւ տալեալ նոցա զգարմանս և զպիտոյս նոցա վճարեցեն: * Աղքատաց վերատեսչութիւնը Ներսէս Մեծ յանձնում է Սուգ սարկաւադին: ** Ո՛նչպիսի քաղցը զգացմունքով է լցուում մեր սիրտը, երբ մենք Փաւստոսի մէջ Ներսէս Մեծի գործունէութեան նկարագիրն ենք կարդում: Հայաստանեայց եկեղեցու սըրբազան հայրապետի պատկերը կենդանանում է Բրիտտոսի եկեղեցու ականաւոր հայրերի՝ Բարսեղ Կենարացու, Ոսկերերանի և ուրիշների շարքում: Վարդ էր և ի տեղիս տեղիս զպրոցս յունարէն և տտրերէն յամենայն դաւառս Հայոց. և բազում նեղելոց և տառապելոց գերեաց փրկութիւն և գերեզարձ առնէր. . . . Այրեաց և որբոց և չքաւորաց հանգիստ և դարման առնէր, և աղքատք զօրհանապաղ ընդ նմա ուրախ լինէին, և տաճար իւր և սեղան զօրհանապաղ աղքատաց և օտարաց էր և հիւրոց: Եւ այսպէս առ յոյժ աղքատսիրութեանս, զի թէպէտ և շինեաց զամենայն աղքատանոցս ընդ ամենայն դաւառս, և կարգեաց նոցա անդէն դարմանս, այսպէս զի ըստ իւրեանց անկողինս մահճացն մի ուրեք աշխատ լիցին ելանել, սակայն և զիւր տաճարն առանց սոցա ոչ առնէր. այլ կաղք և կոյրք և մարմնահարք, խուլք և հաշմեալք և ցանկանեալք և կարօտեալք ընդ նմա և ի նորա ակըմբի դարմանէին բազմեալք: Եւ ինքն իւրով ձեռօքն լուանայր զամենեւեան. օծանէր, պատէր, և ինքնին իսկ ջամբէր նոցա զիւրաքանչիւր կերակուրս, և զամենայն ինչ ի պէտքս նոցա ծախէր, և ամենայն օտարք ընդ նմա, հովանեաւ նորա հանգուցեալք, դադարէին: ***

Մինչ գրիչն այս տողերն է արտագրում

* Փաւստոսի Բուզանդացւոյ պատմ. հայոց, Վենետիկ 1832 եր. 75, համ. Խորենացի, գիրք Գ. 94. Ի.

** Փաւստոս. եր. 105.

*** Փաւստոս եր. 77.

մեր հողին բարեմաղթում է՝ որ նոքա իւրաքանչիւր հայ եկեղեցականի սրտի մէջ գրծմունքն Սթէ մեր սրտին մօտ է հայաստանեայց եկեղեցու վերակենդանութեան խնդիրը, այս ևս մի կէտ է, որ արժանի է ամենախորին ուշադրութեան: Այսօր ամեն մի համբալ, լրագրի էջերում երկու տող իրար կապող յօդուածագիր իրաւունք է համարում խօսքեր շարժել եկեղեցու և նորա պաշտօնէութեան դէմ ժամանակի տիրող «մոգան» է այդ: Իրաւացի է թէ անիրաւացի, այստեղ կանգ առնել չենք կարող: Բայց եթէ մեր սրտին մօտ է մեր եկեղեցու պատիւը եթէ մեզ համար ցանկալի է նորա բարոյական հեղինակութիւնը, պէտք է այն ճանապարհը բռնենք, որով մեր առաքելաշաւիղ հայրերն են ընթացել, Փաւստոսի պատմութեան նայելով՝ ոչ միայն Ներսէս Մեծի բարոյական հեղինակութիւնն էր բարձր, այլ «և յաճախէր շուք պատուի ամենայն եպիսկոպոսացն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց մեծաց»: Դաս պէտք է վերցնել պատմութիւնից, որ ներկայի և ապագայի համար ամենալաւ ուսուցիչն է: Բայց դառնանք մեր խնդրին:

Սահակ Պարթեւի անունով ևս թղթեր կան մնացած, որոնց մէջ նա եպիսկոպոսին պատուիրում է եկեղեցու գանձը շնորհելոց և որբոց և այրեաց, համար գործադրել իսկ հաւատացեալներին յորդորում է աղքատներին չմոռանալ: Որովհետեւ արդարի և մեղաւորի համար նաւահանգիստ է «և տեղի յուսոյ փրկութեան», «ուստի և իւրաքանչիւր որ փութայ սրտիւ յօժարութեամբ զուխտս և զպատարագս և զընծայս իւր մատուցանել իշխանք զգեօղս և զգաստակերտս և զգանձս ոսկւոյ և արծաթոյ, այլք յանդաստանաց և ի պահարաց և ի հանդերձից պատուականաց»: Կորիւն սքանչելին ևս թէ և շատ անցողակի կերպով, յիշում է՝ ս. Մեսրոպի մասին, թէ «բազում բանդականաց և կախաւականաց և տապնապելոց ի բռնաւորաց թողութիւն արարեալ՝ կորզեալ զնոսա ահաւոր զօրութեամբն Բրիտտոսի: Եւ բազում մուրհակս անիրաւութեան պատառեաց»: * Սա բազմա-

* Պատմ. վարուց և մահուան սրբոյն Մեսրո-

Թիւ վանքեր հաստատեց, որոնցից շատերը հաստատութիւններ պէտք է լինէին, ինչպէս Սահակ Պարթեւի անունով մնացած Թղթերից մակարեւել կարելի է: Եովհան Մանգա-կունին իւր ծառերից երեքը* աղքատներին է նուիրել: Հրէաների տասանորդներն ու միւս նուէրները յիշելով՝ յորդորում է նա քրիս-տոնեաներին՝ աւելի առատ լինել: «Դու մի տրտմիցիս ընդ պակասիլ ընչիցն, զի ընդ նմին և մեղքդ պակասին» գրում է նա: Աստուած բազմապատիկ առատութեամբ դարձուցանէ ողորմածին զողորմութիւնս նորաս: «Զի որ ողորմի աղքատացն, փոխ տայ Աստուծոյ, և զմինն հարկւրապատիկ դարձուցանէ»: «Զի յորժամ զքաղցեալսն կերակրես, զՔրիստոս կերակրես եթէ զՅուր ծառաւոյն արբուցանես, զՔրիստոս արբուցանես, եթէ զհիւրս ընդու-նիս զՔրիստոս ընդունիս, և թէ օտարին լինիս վանատու: Քրիստոսի ես ասպնջական. եթէ ի տեսս երթաս հիւանդին, առ Քրիստոս երթաս տեսանել...» Առաքելական շրջանի սէրն ու ըն-չից հաւատարմութիւնը պատմելով յորդորում է հեռեւոյ լինել, և աղքատների մասին մտածել: Եստ սրտաշարժ կերպով նկարագրում է նա աղքատների վիճակը և յորդորում է մե-տքդ զայս ամենայն լսելով մի յապաղեսցուք ողորմել աղքատաց նեղելոց, եւ առաւել եւս խեղանդամոցն եւ հիւանդացելոց, որոց եւ սպրնաց եւ վշտացելոց, օտարաց, հիւրոց եւ ծնրոց»:

Ենտադայ դարերում ևս աղքատները եկեղեցու հոգածութեամբ առարկայ են եղել: Ներսէս Բ. եկեղեցու տուրքի մի մասը յա-կացում է այլի կանանց: Նորա որոշմամբ Ա-դապները, որ աղքատների անունով նուէրներ էին պէտք է քահանաները ընծայողների ներ-կայութեամբ բաժանէին աղքատներին, նոյն-պէս և նուիրում կենդանիները պիտի զե-նուէին և աղքատներին բաժանէին: **

պայ վարդապետի մերոյ Թարգմանչի, Վենետիկ. 1894, եր. 35—36:

* Տեսուն Եովհաննու Մանգակունու հայոց հայրապետի ծառք. ի Վենետ. 1836, եր. 35, 45 և 60:

** Վանոնք Ներսիսի կաթողիկոսի և Ներշապ-հոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսին զԼ. ԺԲ, ԻԱ:

Զ. դարում Սիւնեայ աշխարհում շի-նուեցաւ Գիւտոյ վանքը, որ ուրվանոց էր* Ներսէս Երևոյր 645 թ. կատարած ժողովում պատուիրում է եպիսկոպոսներին դպրոցների և տկարոցների համար հոգալ և արգելում է իշխաններին նրանցից հարկ վերցնել: Սիւնեայ կաթողիկոսը Պարաւալ ժողովում սահմա-նում է. «վանք շինեցաւ ի գեօղս և շինեա-ցին, զի անդ հանգիցեն առաջնորդք եկեղեց-ւոյ, հիւրք և աղքատք: Նա սահմանում է նոյնպէս, որ խանգարուած անկեղանոցները նորոգուին, ինչպէս որ առաջին սուրբ հար-քընս բարեպաշտ իշխանքն անկեղանոցս շինե-ցին...» և վիճակս կարգեցին զաւառաց ի քա-ւառաց անդր տալ զտուրս ողորմութեան ի մխիթարութիւն նոցա:»** Ժողովրդից տուրք է նշանակում նոցա համար: Ասողիկ պատ-մում է Հոռոմոսի վանքի հիմնադիր Եովհան-նէս վարդապետի մասին (Ժ. դար), թէ ողոր-մութեամբ և առաքինութեամբ բաշխէր մին-չև ի զգեստուցն իւրոց մերկանայր զամենայն ի բաց, յորժամ աղքատաց հանգիպէր, և անցաւորաց ի ճանապարհորդաց հանգստարան պատրաստէր զտեղին՝ մինչև հանգչել իբր յիւ-րեանց տան ամենայն օտարաց, որ մինչև ցայ-սօր ի նոյն նշան ողորմածութեան ի տան յայնմ: Այսպէս և յայսմ ժամանակի Նարեկ ի Ռշտունեայ զաւառին նոյն կարգադրու-թեամբ, բազմամարդ պաշտօնապայժառ երգե-ցեղովք և զրական դիտողօք:***

Այսքանս էլ բաւական է ցոյց տալու հա-մար թէ Հայաստանեայց եկեղեցին ևս իւր սրբազան պարտականութիւններից մէկն է հա-մարել աղքատների խնամատարութեան զոր-ծը:

(Իր շարունակութիւն).

Գարեգին Սարկիսապ:

Բ. Գ. Գ. Գ. Գ.

* Օրբելեան Հատոր Ա. գլ. ԻԱ. համ. Կոս-տանեանց. Հայոց վանքերը եր. 29:

** Վանոնք Սիւնեայի հայոց կաթողիկոսի:

*** Ասողիկ. Բ, գլ. Է.: